
Sempozyum Tanıtımı: Osmanlı'da İlm-i Tefsir

14-15 Aralık 2018

İstanbul

Muhammet Çol*

Osmanlı'da İlm-i Tefsir Sempozyumu, İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı (İSAV) tarafından İslam Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM) 14-15 Aralık 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Sempozyum, Osmanlı'da İlimler Sempozyumu geleneğinin dördüncüsüdür. Önceki yıllarda Osmanlı'da İlm-i Kelâm (25-26 Aralık 2015), Osmanlı'da İlm-i Fıkıh (24-25 Aralık 2016) ve Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf (9-10 Aralık 2017) adıyla serinin ilk üç sempozyumu yapılmıştır. İki gün süren sempozyum, sekiz oturumda gerçekleştirilmiştir. Yirmi sekiz tebliğ otuz bir tebliğcinin sunumları ile icra edilmiştir. Sempozyum uluslararası bir kimliğe sahip olup tebliğler Türkçe, İngilizce ve Arapça olarak sunulmuş, yerli ve yabancı pek çok akademisyen programa katılmıştır. Selamlama konuşmalarını sırasıyla M. Taha Boyalık, Mürteza Bedir ve Raşit Küçük gerçekleştirmiştir. Boyalık, sempozyumun Osmanlı'da tefsir ilminin genel tefsir tarihi içerisindeki yerinin tespit edilmesine katkı sağlayacağını vurgulamıştır. Bedir, "Osmanlı'da ilimler sempozyumu" projesinden bahsederek geleneğin içerisindeki Osmanlı döneminin tahlil edilmesinin öneminden bahsetmiş ve önümüzdeki yılın konusunun "Osmanlı'da İlm-i Hadis" olacağını söylemiştir. Küçük ise Osmanlı tefsir çalışmaları üzerine dayanağı olmayan şeyler söylenerek şerh ve hâşiye dışında özgün çalışmaların yapılmadığından hareketle dönemin küçümsendiğini haber vererek bunların dönemlerinin ilmi zenliğinin birer göstergesi olduğunu ve bunu da sadece alanın uzmanlarının kavrayabileceğini vurgulamıştır.

1. oturum "Osmanlı'da Tefsir I" adıyla Mürteza Bedir'in başkanlığında yapılmıştır. Bedir, Osmanlı ilim geleneğinde günümüzdeki şekliyle

* Araş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı. [muhammetcol@hotmail.com]. <http://orcid.org/0000-0002-7667-2722>

ihtisaslaşmanın olmayıp âlimin yetişmesinin ilimlere bütüncül yaklaşmasıyla birlikte olacağını söyleyerek sözü tebliğcilere bırakmıştır. İlk tebliğci M. Taha Boyalık, klasik tefsirin lügat ve hakikat üzerine yoğunlaştığını söyleyerek Keşşaf'ta lügavî kısmın Râzî'de ise hakikat arayışının ön plana çıktığını belirtmiştir. Tefsirde mütekaddimun ve müteahhirun ayrımının Keşşaf'la birlikte netleştiğini hatırlatan Boyalık, Keşşaf'ın kendisinden sonraki dönemde etkili olmasını “Zemahşerî'nin kendisinden evvelki dilbilimsel birikimi özümseyerek eserinde yöntemine bağlı kalması ve meânî yöntemini Kur'an'a uygulamasıyla” izah etmiştir. Osmanlı Dönemi de dâhil olmak üzere Keşşaf ve Beydâvî'ye şerh ve hâşiyeye yazmayan bir âlimin olmadığını hatırlatarak tefsirde amacın özgün eser yazmak değil katkı vermek olduğunu, katkının da şerh ve hâşiyelerden geçtiğini vurgulayarak tefsir tarihine dair genel bir değerlendirmede bulunmuştur. Ayrıca geleneksel yöntemin eleştirilebileceğini ancak bu çizgide düşünüldüğünde şerh ve hâşiyeciliğin tefsirin zirvesi olduğunu söylemiştir. İkinci tebliğci olan Pieter Coppens Kâsimî'nin *Temhîd Hatîr fî Kavâ'id et-Tefsîr* isimli eseri bağlamında geç dönem Osmanlı Arapçılığı üzerinde durdu. Kâsimî'nin selefi hermenötik paradigmasının oluşumunda önemli bir yeri olduğundan bahsederek selefi tefsir geleneğinin Osmanlı tefsir geleneğinden kopuşu üzerinden açıklamalar yapmıştır. Üçüncü tebliğci Mahmut Ay, tebliğinin başlığını “Osmanlı'da Müfessir Sûfiler” şeklinde belirlemesinin amacını Osmanlı'daki sûfilerin tefsir ilmine önemli katkılar sağladıklarını göstermek olduğunu hatırlatarak tefsir yazımı esnasında âlimlerin görüş değiştirmediklerini aksine içinde buldukları ekollere göre tefsir kaleme aldıklarını belirtmiştir. Ay, Osmanlı Devletinin tasavvuf medeniyeti olup dönemin tefsir anlayışında hâkim çizginin işârî yorumlar olduğunu söylemiştir.

2. oturum “Osmanlı'da Tefsir II” başlığıyla Abdülhamid Birışık'ın riyasetinde gerçekleştirilmiştir. Birışık'ın Hint-Alt Kıtası ve Osmanlı'nın tefsir tarihinin birer halkaları olduğunu vurgulamasının ardından ilk tebliğci Mesut Kaya “Tefsir Tarihinin Kayıp Halkası: Mâtürîdî Tefsiri'nin Osmanlı Tefsirciliğindeki İzleri” isimli tebliğini sundu. Genel tefsir tarihinde ve özellikle Osmanlı tefsirinde Mâtürîdî'nin hangi konumda yer aldığını sorgulayan Kaya, son on yıl içerisinde Te'vilât'ın önem kazandığını, öncesinde tabakat kitapları başta olmak üzere tefsir ricali kitaplarında yer almadığını belirterek eserin öneminden ve özelliklerinden bahsetmiştir. Osmanlı tefsir geleneğinin merkezinde Keşşaf ve Beydâvî'nin yer alıp Mâtürîdî'nin ikinci planda kaldığını vurgulamıştır. İkinci tebliğ “Sünnet ve Rivayet İlimleri Bağlamında Osmanlı Tefsirindeki Farklı Yönelişler: Bursevî ve Gürânî Örneğinde” ismiyle Mohamamad Sıddık-Mohamad Anas Sarmini tarafından hazırlanmış olup Türkçe ve Arapça olarak iki dilde sunumu yapılmış ve Osmanlı Tefsirlerinde rivayetlerin durumu incelenmiştir. Tebliğciler Bursevî tefsirinde uydurma ve mevzu hadislerin yer aldığını bunun sebebinin ise müellifin hadis konusunda keşif yöntemini ön plana

çıkartıp ehl-i hadisin yöntemini benimsemediğinden hareketle açıklamışlar ve Molla Gürânî'nin Bursevî'nin aksine hadis konusunda daha titiz olup tefsirinde yer alan hadislerin ehl-i hadis'in kriterlerine uygun olduğunu belirtmişlerdir.

3. oturum "Belâğî Tefsir" adıyla Murat Sülün'ün başkanlığında gerçekleştirilmiştir. İlk tebliğ "Ebussuûd'un İrşâdü'l-Akli's-Selîm Adlı Eseri Bağlamında İcâz ve Belağat Çalışmalarında Kur'ân-ı Kerîm'deki Fasilalar" başlığıyla Mounjed Ahmmad tarafından icra edilmiştir. İkinci tebliğci Harun Abacı, "Âlûsî Tefsiri Örneğinde Osmanlı Tefsir Geleneğinde İstiârenin Etki Alanı" üzerinde durarak belağatın tefsirlere yansımalarının olduğu söylemiştir. Abacı, mecazın bir çeşidi sayılan istiârenin Âlûsî tefsirindeki konumunu diğer tefsirlerle mukayese ederek incelemiştir. Üçüncü tebliğ "Takdim ve Te'hîrin Mana Üzerindeki Etkisi: Molla Halil'in Basîretü'l-kulûb Adlı Tefsiri Bağlamında" adıyla Sakin Taş ve Ahmad al-Ezzi tarafından hazırlanmış olup Ahmad al-Ezzi'nin sunumu ile tebliğ edilmiştir.

4. oturum "İşâri ve Kelâmî Tefsir" adıyla M. Taha Boyalık'ın başkanlığında gerçekleştirilmiştir. İlk tebliğ "Farisi Sûfî Şiiri ve İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân İsmi Tefsirinde Kur'ân Hermenötiği" ismiyle Alan Godlas tarafından sunulmuştur. Halka vaaz amacı ile yazılan Ruhü'l-Beyân'ın nasıl oluyor da felsefi hakikatlerle dolu olduğu sorusu üzerine Alan Godlas, tefsirin yazılması amacının her ne kadar halk için olduğu söylene de bunun doğru olmayıp içerisinde felsefi konuların (epistemoloji, ontoloji vs.) fazlaca yer aldığını belirtmiştir. İkinci tebliğ İhsan Kahveci tarafından "Bursevî ve Âlûsî'de Vesîle ve Tevessül" başlığı ile sunulmuştur. Üçüncü tebliği Arnold JW Mol "Osmanlı Tefsir Geleneğinde İlahî Mühlet: Hûd 11/117 Ayetinin Tefsirlerini Uzlaştırma" adıyla icra etmiştir. Mol, Osmanlı'da kelimelerin geleneğinin gelişiminin tefsir geleneği üzerinden takip edilebileceğini ve Mâtürîdî'nin eklektik yapısının şerh ve hâşiyelerde açıkça görüldüğünü vurgulamıştır. Günün son tebliği "Fethullah eş-Şîrvânî'nin Ayetu'l-Kürsî Tefsiri: Muhteva ve Biçim Analizi" adıyla Sabuhi Shahavatov, tarafından sunulmuştur.

5. oturum "Usul Tartışmaları" ismiyle Necmettin Gökçür başkanlığında yapıldı. İlk tebliğ Halil İbrahim Kaygısız tarafından "Kâfiyecî'nin et-Teyisîr'inde Tefsiri Müdevven Bir İlim Olarak Yeniden Tesis Etme Çabası" başlığı ile sunulmuştur. Kaygısız, Kâfiyecî'nin "bu eser ile tefsir ilmini tedvin ettim" dediğini ancak talebesi olan Suyûtî'nin "eğer hocam Zerkeşî'nin eserinden haberdar olsaydı böyle bir iddiada bulunmazdı" sözleri arasında bir tenakuz olduğunu belirtmiştir. Nitekim Kâfiyecî'nin Zerkeşî'den haberi olsaydı dahi iddiasını sürdürdüğünü ifade etmiştir. Sebebini ise Kaygısız, Kâfiyecî'nin önceden tedvin edilen tefsir ilmini mantık/burhan çerçevesinde yeniden tedvin etme amacı taşınmasıyla izah etmiş ve Kâfiyecî'nin bütün ilimleri burhan nazariyesi çerçevesinde tartıştığını vurgulamıştır. Kaygısız,

Kâfiyecî'nin hocası Molla Fenârî'ye tepki olarak eserini kaleme aldığını, talebesi olan Suyûtî'nin hocasını eleştirdiğini ve günümüze kadarki tefsir ilminin tedvin sürecinde Suyûtî'nin söyleminin galip geldiğini vurgulamıştır. Kaygısız, konuyla alakalı açıklamalarını sürdürmüş ve Kâfiyecî'nin burhan nazariyesi ile ilimlerin kâideleştirilmesini amaçlarken Suyûtî'nin ilimlerin tedvin edilmesini amaçladığını belirtmiştir. Kâfiyecî, ilimleri eczâ-i ulûm bünyesinde mevzû, mesâil ve mebâdî çerçevesinde tedvin faaliyeti yapmıştır. Kaygısız, Kâfiyecî'nin eserindeki tek eksik noktanın kâidelerin iki tane ile sınırlanmış olması olduğunu söyleyerek bu durumu eleştirmiştir. Ancak Kâfiyecî'ye göre bu durumun önemli olmadığını da vurgulamıştır. Kaygısız, Osmanlı döneminde tefsirin teori kısmı üzerinde neden durulmadığı sorusunu Molla Fenârî anlayışının Osmanlı'da galip gelmesiyle açıklamıştır. “Manastırlı İsmail Hakkı'nın Fusûlu't-Teysîr fî Usûli't-Tefsîr'i Çerçevesinde Osmanlı'da Tefsir Usulü” konulu ikinci tebliğ Ercan Şen tarafından sunulmuştur. Şen, Osmanlı'da Keşşaf ve Beydâvî'nin merkezi konumda yer almasını her iki eserin medrese ilimlerini veciz bir şekilde ihtiva etmelerinden hareketle açıklamıştır. Osmanlı'da tefsir usulü eserlerine gerekli şekilde başvurulmamasını ise mukaddimelerde gerekli bilgilerin verilmesi ve *Burhan* ve *İtkan'ın* alana hâkim oluşuyla açıklamıştır. Sohaib Saeed Bhutta, dijital çağda bir müfessir yaşasa nasıl bir çalışma yapar? şeklindeki sorusunu Rûhu'l-Me'ânî'yi günümüz için yeniden tasarlayarak anlatmıştır. Son tebliği olan Sümeyye Sevinç İbn Haldûn ve Molla Fenârî'nin tefsirin mahiyetine dair mukayeselerinden bahsetmiştir. Sevinç, Molla Fenârî'nin kendisinden sonraki dönemi etkisi altına aldığını vurgulayarak sunumunu bitirmiştir.

6. oturum “Eserler” başlığıyla Ömer Çelik başkanlığında gerçekleşti. İlk tebliğ Hidayet Aydar ve Ali Öztürk tarafından hazırlanmış olup yine Ali Öztürk tarafından sunulmuştur. İsmi “Anadolu Coğrafyasında Türkçe Yazılmış İlk Fatıha Tefsiri” şeklindedir. Öztürk, Anadolu'da Türkçe tefsirlerin beylikler döneminde ön plana çıkmaya başladığını bunun sebebinin ise dönemin ulemasının Farsça ve Arapça bildikleri halde eserlerini takdim edecekleri beylerin Türkçe dışında dil bilmemeleri ile açıklamıştır. İncelenen eserde (Muslihuddin Mustafa b. Muhammed'in Fatıha Tefsiri) cümleler Türkçe'ye uymayan bir şekilde devrik olup tefsir “harfi terceme” ile yapılmıştır. Tefsir hikâyelerle doludur. Ebcet hesabıyla yorumlar yapılmıştır. Öztürk, eserin her ne kadar rivayet tefsiri konumunda olsa da Anadolu'daki Türk dilinin özelliklerini gösterme açısından kıymetli olduğunu vurgulamıştır. İkinci tebliğ “Musannifek'in Tefsiri ve Nüşhaları” ismiyle Ümit Karaver'e aittir. Oturumun üçüncü tebliği “Ders için Hâşiyeler: III. Murad Dönemi Atik Vâlide Medresesi Tefsir Dersleri için Yazılan Hâşiyeler” ismiyle Ahmet Aytepe tarafından sunulmuştur. Tebliği, tefsir özelinde Valide Atik medresesinin ilmi portresini çizmiştir. Oturumun son tebliği “İsmâil Sâdık Kemal Paşa ve Tefsîr-i Kemâl'i” ismiyle Mahmut Berat Durak'a aittir. Tebliği

yapılan tefsir, ilmi ve edebi açıdan kıymetli olup manzum olması hasebiyle önemlidir. Tebliğci incelemesini yaptığı esere tefsirden ziyade meal denmesinin daha uygun olacağını belirterek kitabın işârî ve şiirsel yönüne dikkat çekmiştir.

7. oturum “Bezvavi Hâşiyeleri” ismiyle Mustafa Özel başkanlığında icra edilmiştir. İlk tebliğ İngilizce olarak “The Importance of Ottoman Tafsir: A Codicological Perspective” Samuel Ross tarafından sunulmuştur. Osmanlı tefsirinin öneminden el yazmaları özelinde açıklamalar yapılmıştır. İkinci tebliğ “Sadreddinzâde Şîrvânî ve Beyzâvî Tefsiri Hâşiyesi” ismiyle Şükrü Maden tarafından sunulmuştur. Maden, incelemesini yaptığı eserin mukaddimesinden hareketle tefsirin ilim mi marifet mi olduğu tartışmasına panoramik bir bakışla konuyla alakalı önemli bilgiler vermiştir. Üçüncü tebliğ “Müteahhirûn Dönemi Ulûm-i İslâmîyye Formasyonunun Osmanlı Tefsir Geleneğindeki İz sürümü: XVIII. yy. Envârû’t-Tenzîl Hâşiyelerinde Tahkik Tavrı” ismiyle Muhammed Coşkun tarafından sunulmuştur. Coşkun tebliğinde, Osmanlı tefsir geleneğinin oluşumunda temel dinamiklerden bahsetmiştir. Coşkun’un tebliği özetle şu şekildedir: Tefsir, Osmanlı öncesinde iki önemli dönüşüme uğramıştır. İlki tefsiri tüm ilimleri kapsayıcı hale getiren Taberî ve Mâtürîdî gibi eserlerin yazılmasıdır. Diğeri ise müteahhirun döneminin başlangıcı sayılan Gazzâlî – Râzî sonrası dönemdir. Bu dönemde Zemahşerî odak noktadadır. Zemahşerî, retorik düzeyde mutezîlî olmasına rağmen metin yorumu mantığı açısından çok da mutezîlî sayılmaz. Zemahşerî’nin ilk dönem mutezilesi gibi olmayıp Hanefi mezhebine mensup birisi olması da eserinin ön plana çıkmasında etkili olmuştur. Osmanlı Tefsir Ekolü, bu bilgi düzeyi üzerine inşa edilmiştir. Coşkun, Osmanlı’da bir âlimin gücünü Beyzâvî’ye ve Zemahşerî’ye şerh yazmakla gösterdiğini ve bu durumun günümüzdeki Profesörlük ve Doçentlik’te aranan şartlarla eş değer olduğu benzetmesini yapmış ve Osmanlı döneminde müstakil tefsir yazmanın zor bir iş olmayıp asıl zor olanın bu iki esere şerh ve hâşîye yazmak olduğunu ve bu konudaki batı merkezli eleştirilerin anakronitik bir hata olduğunu belirtmiştir. Oturumun son tebliği “Atûfî’nin Mir’âtü’t-Te’vil’inde Beyzavî’ye Eleştirileri” adıyla Sultan Gündüzalp tarafından icra edilmiştir. Gündüzalp’in tebliği Coşkun’un teoriye dayalı sunumunun pratik bir örneği şeklinde olmuştur. Gündüzalp, Şerh-hâşîye ve ta’lîka türü eserlerin tekrardan ibaret olduğunu ifade eden iddianın doğruluğunu sorgulamış, özellikle eleştirel üslûpla kaleme alınan hâşiyenin tefsir metnine katkısını tespit etmeye çalışmıştır.

8. oturum “Tarih, Literatür ve Meseleler” başlığını taşıyıp İhsan Kahveci başkanlığında yapılmıştır. İlk tebliğci Recep Arpa olup “Osmanlı Padişahları ve Devlet Adamlarına İthâf Edilen Tefsirler” ismini taşımaktadır. Arpa tebliğinde İslam devlet geleneğinde tefsir ilmi başta olmak üzere tüm ilim dallarında himaye ve ithaf geleneğinin devam ettiğini vurgulamıştır. İkinci tebliğ “Telhîs’in Telhîsi: Şeyhu’l-İslâm Molla Bey’in Telhîsu Hâşiyeti’l-Cemel

'ale'l-Celâleyn'i" ismiyle M. Talha Akkiraz'a aittir. Eser *Tuhfetu'l-Muhtar* ismiyle meşhurdur. Gelenekte tefsir birikimini aktaran yöntemlerden birisi de telhîs yöntemidir. Telhis ise ihtisar ve icazdır. Akkiraz konuyla alakalı eserleri, müellifleri ve telhis yöntemini izah etmiştir. Üçüncü tebliğ "Son Dönem Osmanlı Tefsir Geleneğinde Kıraat-Tefsir İlişkisi-Mehâsinü't-Te'vil Örneği" başlığıyla Mustafa Kılıç tarafından sunulmuştur. Kılıç, kıraat tarihini özetleyerek tebliğine giriş yapmıştır. Osmanlı coğrafyasında tefsir-kıraat ilişkisini Kasimî üzerinden incelemiştir. Sempozyumun son tebliğini "İbn Kemal Tefsirinde Lugavî ve Örfî Hakikat" adıyla Rabia Hacer Bahçeci icra etmiştir. Kelimelerin tefsirlerde vaz'a mı yoksa örfe göre mi kullandıklarını İbn Kemal tefsiri ekseninde incelemiştir. Bahçeci'ye göre İbn Kemal, kelimelere mana verirken lügavî ve örfî manaları esas alarak açıklama yapmıştır.

Buraya kadar tanıtımı yapılan sempozyum Osmanlı Devletinde tefsire dair ilmi yılı tefsir toplantılarının en önemlilerinden biri olmuştur. Eserlerin, meselelerin ve konuların incelendiği sempozyumda önemli konular hakkında konuşulmuştur. İlmî açıdan ihmal edilen ve taklid dönemi olarak kabul edilen Osmanlı önemi bu sempozyum vesilesiyle tefsir ilmi açısından çok yönlü olarak incelenmiştir. Sempozyumda şerh, hâşiye ve talî'ka türü eserlerin taklid türü eserler olmayıp ilmî zenginliğin birer göstergesi olduğu vurgulanmıştır. Sempozyum Keşşaf ve Beydâvî hâşiyeleri üzerine yapılan şerh, hâşiye ve talî'ka türü eserlerin Osmanlı'da İlm-i Tefsir'e konu olduğunu, ayrıca müstakil tefsirlerin incelendiği ve usule dair konuların konuşulduğu bir program olmuştur. Sempozyum internet ortamından paylaşılmış olup izlemek isteyenler programın tamamını, https://www.youtube.com/watch?v=arv2WT_RGS0&list=PL18a-TvdPJNhbOGAIKefy52Y1mdMXFaL adresinden izleyebilirler.